

Interkulturalna dimenzija kurikuluma građanskog odgoja i demokratizacija obrazovanja

Olivera Gajić
Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu, Srbija
Odsjek za pedagogiju

Sažetak

U radu se polazi od stava da je interkulturalno obrazovanje ključno za razumijevanje i prihvaćanje ljudskih prava i kulturne različitosti u suvremenim društvima. Autorica u radu nastoji osvijetliti interkulturalnu dimenziju kurikuluma *građanski odgoj* iz perspektive ciljeva i zadataka koji potiču razvoj demokratskih vrijednosti i demokratske kulture u najširem smislu.

Teorijsko-empirijsko istraživanje je usmjereno na ispitivanje nastavničke percepcije teleološke dimenzije nastave predmeta *građanski odgoj* koja jasno reflektira interkulturalnost utemeljenu na načelima demokracije. Kao metoda znanstvenog istraživanja primijenjena je deskriptivna metoda, od tehnika anketiranja, a kao instrument je poslužio Upitnik za evaluaciju kurikuluma *građanski odgoj*. Uzorak obuhvaća 241 nastavnika u srednjim školama u Republici Srbiji, a prikupljeni podaci su obrađeni primjenom deskriptivne statistike i kanoničke diskriminativne analize.

Rezultati istraživanja su pokazali da je diskriminativna funkcija ciljeva i zadataka u nastavi predmeta *građanski odgoj* značajna s obzirom na karakteristike nastavnika u pogledu sredine u kojoj se škola nalazi, te da nastavnici različito rangiraju i percipiraju realizaciju postavljenih ciljeva i zadataka u nastavi predmeta *građanski odgoj*. Kao najvažniji ciljevi ističu se razvijanje tolerancije u odnosu spram različitosti drugih kultura i naroda, kao i razumijevanje kulture vlastitog naroda. Koncept interkulturalnosti u nastavi *građanskog odgoja* podrazumijeva dinamičan i interaktivan konstrukt u kojemu različitosti kontinuirano uspostavljaju dijalektičke relacije, što rezultira poštovanjem i tolerancijom različitosti na nekoliko razina.

Zaključuje se da ključna uloga u interkulturalnom odgoju i obrazovanju, koje vodi k individualnoj i kolektivnoj akciji, toleranciji, zaštiti vlastitog identiteta i samopoštovanja, pripada nastavniku te da je nužno njegov profesionalni razvoj usmjeriti prema razvoju senzibiliteta za prepoznavanje dinamizama interkulturalnog dijaloga i razvoj demokracije.

Ključne riječi: interkulturalni dijalog, tolerancija, građanski odgoj, nastavnik, pluralizam, različitost.

Uvod

Zajednička karakteristika svih modernih društava jest njihova heterogenost u nacionalnom, vjerskom, jezičnom i drugom pogledu. Ako se ima na umu težnja za integracijom u zajednicu europskih naroda, ne može se zaobići pitanje afirmacije politike multikulturalizma i odgoja mladih u tom duhu. Politika multikulturalizma zagovara kulturni pluralizam nasuprot kulturnom monizmu. To je zalaganje za prihvaćanje i priznavanje vrijednosti različitih kultura u najširem smislu. Razlike u kulturi se shvaćaju kao bogatstvo koje treba, kao i svako drugo bogatstvo, očuvati i razvijati. Multikulturalizam je univerzalni fenomen, jer je pitanje prava na različitost univerzalno pitanje, koje dotiče sva suvremena društva. Središnji zahtjev je zahtjev za priznavanjem prava na različitost, tj. uspostavljanje pluralističkog društva u kojemu će se nadrastiti svaka isključivost i ostvariti koegzistencija, uzajamna tolerancija i ravnopravnost različitih kultura. Pitanje “prava na različitost” podrazumijeva u jednoj kulturološkoj dimenziji, prije svega, pitanja obrazovanja i zahtjeve za priznavanjem identiteta (Pejović, 2006).

Danas su pluralistička društva suočena s potrebom tolerantnog prihvaćanja kulturološkog naslijeđa nacionalnih, etničkih manjina, s jedne strane, ali i problemima osiguravanja njihovih razvojnih mogućnosti, s druge. Rješavanje navedenih pitanja moguće je jedino zajedničkim prihvaćanjem kulturnih različitosti, uzajamnim uvažavanjem i tolerancijom. Postoji suglasnost u shvaćanju da je multikulturalizam u zapadnoeuropskim zemljama društveni pokret koji proizlazi iz općega demokratskog opredjeljenja za poštovanje građanskih i ljudskih prava i sloboda, prava na njegovanje i razvijanje nacionalnih i kulturnih vrijednosti i osobnosti, prava na razlike, usporedno s određenom razinom povezanosti s drugim grupama i njihove uključenosti u istu zajednicu. Istodobno je jasno da sve manjinske grupe nemaju “jednake mogućnosti” za razvoj i afirmaciju vrijednosti svojih kultura, niti ih druge grupe, posebno većinska, mogu i žele upoznati, iako žive zajedno u višekulturnom društvu, pogotovo stoga što su odnosi pripadnika različitih grupa i njihovih kultura veoma složeni i dinamični, često prikriveni i uzrokovani mnogim povijesnim, ekonomskim, političkim i aktualnim društvenim pojavama. Zato je i svijest

o etničkom, kulturnom, jezičnom ili regionalnom identitetu katkad “zamaskirana” mitom o nacionalnom jedinstvu ili zahtjevom većinske grupe za homogenizacijom višekulturne zajednice (Đurić, 2004).

Interkulturalni odgoj i obrazovanje se pojavljuju i kao težnja za potvrđivanjem izvornih kulturnih identiteta onih etničkih grupa koje žive u multikulturalnim društvima. “U ovom kontekstu interkulturalno obrazovanje može pridonijeti objektivnom vrednovanju događaja i priznavanju doprinosa svake civilizacije i poticanju pozitivnog i dinamičnog suodnosa među različitim kulturama i unapređenju zajedničkog života u multikulturalnom okruženju” (Rubinacci i Amatucci, 1995, 35). U međuodnosu četiri temelja obrazovanja: učiti znati, učiti činiti, učiti živjeti zajedno, učiti biti (Delors, 1998) upravo je interkulturalno obrazovanje (učiti biti zajedno) nezabilazna karika koja omogućuje djelotvorniji rad na transformaciji sukoba (tipičnih za suvremeni svijet) i razvijanje poštovanja za druge ljude, kulture i vrijednosti (Hrvatić, 2007).

Potreba podizanja kvalitete života u multikulturalnoj europskoj regiji i važnost ostvarivanja jednakih prava svih na obrazovanje i poštovanje različitosti nameće školi, kao državnoj instituciji, pitanje osobnog, nacionalnog i kulturološkog identiteta i pitanje prava na njegovo održavanje i razvijanje (Gajić i Budić, 2006). Odbacuje se statična vizija kulture kao mozaika različitih grupa prema etničkom porijeklu, jeziku, kulturi, vjeri i dr., a prihvaća dinamički, interakcionistički model. Ideja interkulturalizma u obrazovanju i odgoju “rezultat je potrebe da se multikulturalna društva uredi prema načelima *kulturnog pluralizma* (međusobnog razumijevanja, tolerancije i dijaloga, doživljaja i prožimanja vlastitih i drukčijih kulturalnih obilježja), *univerzalizma* (zajednički interesi, uvjerenja i običaji) i *socijalnog dijaloga* (kulturne posebnosti i zajedničke poveznice)” (Hrvatić, 2007, 42).

Navedeni fenomeni se reflektiraju i na naše okruženje. Različitost nije samo etničke ili vjerske naravi – naše društvo je heterogeno u svakom pogledu: postoje velike razlike unutar iste (većinske) nacije – socijalne razlike koje će biti sve značajnije i veće, razlike u obrazovanju, ali i razlike u kulturnom naslijeđu pojedinih regija koje su rezultat brojnih či-

nitelja, počevši od povijesnih prilika u kojima su se razvijali, do raznovrsnih kulturnih utjecaja kojima su bili izloženi. Rezultat je stvaranje velikih razlika u mentalitetu, načinu života, govoru i obrascima ponašanja, što sve zajedno može dovesti do međusobnog nerazumijevanja, pa i sukobljavanja.

Iskustvo o pogubnim posljedicama težnji za ukidanjem kulturne različitosti ne nedostaje ni nama, ali se, s druge strane, može pokazati kako je i na ovim prostorima moguće uspostaviti i održati multikulturalnu zajednicu. Vojvodina je za to najbolji primjer: ova je jedinstvena multikulturalna zajednica odoljela iskušenjima, kojih je bilo napretek i u blizjoj i u daljoj prošlosti, unatoč svim jezičnim, konfesionalnim, nacionalnim razlikama, pa i razlikama unutar većinske nacije (Pejović, 2006).

Obrazovne institucije, prije svega škole, imaju zadatak formirati nove generacije kako u pogledu usvajanja znanja o demokraciji, tako i u smislu razvoja i njegovanja međuljudskih i međuetničkih odnosa te uvažavanja različitosti. Obrazovanje za demokraciju i ljudska prava unapređuje znanje o vrijednostima i načelima demokracije. To znanje je temeljno, jer je ono preduvjet za razumnu i dobrovoljnu posvećenost građana demokratskim normama, procedurama i rezultatima. Neki teoretičari tvrde da je upravo znanje o vrijednostima i načelima demokracije najvažnija sastavnica obrazovanja za demokraciju i ljudska prava, jer kad se demokratske norme dobro razumiju, one se usade duboko u kogniciju i omogućuju djelovanje na duboko internoj razini, ako ne i sasvim nesvjesno.

Interkulturalnost i konceptualizacija građanskog odgoja u Republici Srbiji

Građanski odgoj, kojemu je cilj stvaranje odgovornih i informiranih građana, u današnje se vrijeme široko provodi u cijeloj Europi. Osim što pruža građanima znanja i kompetencije potrebne za aktivno sudjelovanje u demokratskome građanskom društvu, građansko obrazovanje razvija svijest o važnosti aktivnog sudjelovanja građana u procesima donošenja odluka i njihove odgovornosti za budućnost građanskog društva.

Uvođenje predmeta *građanski odgoj* u osnovne i srednje škole, radi pripreme mladih za aktivno sudjelovanje u javnom životu demokratski uređenog

društva, bio je odgovor na potrebe našega sociokulturnoga, društvenoga i povijesnog konteksta. Krenulo se od pretpostavke da će poznavanje ljudskih prava, demokratskih načela i vrijednosti pridonijeti usvajanju demokratskih stavova. Naime, poznavanje demokratskih procedura, sudjelovanje u njima, zatim načela demokratske komunikacije, dijaloga i rasprave trebalo bi pripremiti učenike za aktivan život u građanskome demokratskom društvu. Također se pretpostavlja da “razvijanje kritičkog mišljenja, razbijanje stereotipa i predrasuda, učenje toleriranju nesuglasnih stavova i ideja u odnosu spram vlastitih, pridonosi razvijanju fleksibilnoga, nedogmatskog mišljenja što je jedna od središnjih pretpostavki demokratskog ponašanja” (Đurišić-Bojanović, 2002, 69a).

Definiranjem općeg cilja predmeta *građanski odgoj* jasno je istaknut interes pojedinca za demokratskim odgojem. Taj se interes odnosi na dvije dimenzije: na dimenziju osobnog razvoja u smislu poticanja autonomnosti, individualnosti i kreativnosti, i na društvenu dimenziju, što podrazumijeva osposobljavanje učenika za sudjelovanje u društvenom životu. “Ako bismo ovako određeni cilj navedenog predmeta procjenjivali s pozicije krajnjeg cilja ili, točnije, s pozicije nade u takav ishod odgoja, neizbježan zaključak bi bio kako ovaj predmet može značajno pridonijeti kvaliteti i humanizaciji osobnoga i društvenog života” (Đurišić-Bojanović, 2002, 70a).

Analizom istaknutih ciljeva i zadataka utvrđeno je da oni potiču usvajanje znanja o demokraciji, demokratskim vrijednostima i da su usmjereni na razvoj autonomne ličnosti u najširem smislu riječi. Tako definirani zadaci obvezuju na razvijanje kritičkog odnos prema pojavama, razvoj sposobnosti kooperacije, rješavanja problema, poticanja razvoja nedogmatskog mišljenja, koje će omogućiti pojedincu da samostalno donosi odluke i da se distancira od svake vrste manipulacije.

U ovim okvirima se jasno reflektira interkulturalna dimenzija, utemeljena na načelima slobode, autonomije, pravdoljubivosti i filozofije humanizma. Ključni su pojmovi interkulturalnosti, prema mišljenju brojnih autora, nedogmatsko mišljenje i tolerancija. Prihvatanje pluralizma ideja, odnosno argumentacije za stavove koji se razlikuju od vlastitih je, vjerojatno, najviši domet demokratskog mišljenja.

Pluralistički pristup u organizaciji i prezentaciji gradiva nužan je u području obrazovanja za interkulturalnost; promišljanje pojava, procesa i fenomena iz različitih perspektiva značajno bi pridonijelo razbijanju crno-bijelih shema u mišljenju, što bi bio i poticaj razvoju fleksibilnog mišljenja, kulturalnog pluralizma i tolerancije.

Po svojoj prirodi, nastavni program *građanskog odgoja* ima jako uporište u vještinama, ali mu nedostaje rad na stjecanju građanskih znanja i shvaćanja, posebno o interkulturalnosti. Rad na usvajanju takvih znanja smatra se ključnom karakteristikom *građanskog odgoja* u većini zemalja. Smatramo da je zadatke *građanskog odgoja* iz područja interkulturalnosti u nastavnom programu nužno konkretizirati i operacionalizirati, te ih na taj način odvojiti od apstraktnih shema. To je vrlo složen pothvat zbog niza različitih činitelja koji utječu na njihov izbor i formuliranje, koji se u vrijeme značajnih političkih, ekonomskih i društvenih promjena dodatno otežava.

Nastavnik u multikulturalnoj učionici: profesionalni razvoj i ključne kompetencije

Ključna uloga u interkulturalnom odgoju i obrazovanju – koji nosi pečat individualne i kolektivne akcije, tolerancije, zaštite vlastitog sociokulturalnog identiteta i samosvijesti – pripada nastavniku. Nužna je njegova senzibilizacija za uočavanje i razumijevanje karakteristika i potreba pripadnika različitih grupa, posebno u multikulturalnoj sredini.

Dinamičnost modernih društava, promjenljivost potreba korisnika obrazovnih usluga, kao i novo razumijevanje uloge obrazovanja u multikulturalnom okruženju, pred nastavnike i druge zaposlene u okviru odgojno-obrazovnog sustava postavljaju zahtjev za novim kompetencijama. Od nastavnika se traži da budu otvoreni za promjene u paradigmatima obrazovanja, ciljevima, formama, sadržajima i metodama nastave i učenja, znanstvenim saznanjima i dr. Profesionalizacija nastavnog kadra postala je ključno pitanje u skoro svim europskim zemljama, pa i u nas. Glavnu temu ovog segmenta obrazovne politike predstavljaju nastavničke kompetencije i pronalaženje najučinkovitijih načina da se one razvijaju i kontinuirano podržavaju.

Profesiju nastavnika treba smatrati kontinuumom koji uključuje inicijalno obrazovanje, ali i dalji profesionalni razvoj (usavršavanje), temeljen na načelima cjeloživotnog učenja koje će obuhvatiti formalno i neformalno obrazovanje. Sadržaji inicijalnog obrazovanja i daljega stručnog razvoja trebaju se temeljiti na interdisciplinarnosti i suradničkom učenju što će omogućiti stjecanje znanja i iskustava važnih za rad u kulturno pluralnim društvima (Europi). Novi izazovi koji se postavljaju pred nastavnike obuhvaćaju i etičku i interkulturalnu sastavnicu. Uz potrebno stručno i metodičko znanje i sposobnost motivacije učenika, nastavnici bi trebali imati prosocijalne, empatijske, asertivne i stvaralačke sposobnosti (Jozek, Lomnický i Žbirková, 2007).

Profesionalni razvoj i kontinuirano obrazovanje nastavnika treba karakterizirati traganje za novim oblicima stručnog usavršavanja koje bi podrazumijevalo bolju povezanost inicijalnog (dodiplomskog) obrazovanja i usavršavanja, bolju transmisiju istraživačkih rezultata, kao i bolju komunikaciju između početnika i iskusnih nastavnika. Osim toga, nužno je redefinirati i status metodika u obrazovanju nastavnika, odnosno njihovo usklađivanje s novom ulogom nastavnika, kao i novim dostignućima tehnološkog razvoja. Poseban naglasak treba staviti na razvijanje svijesti o značenju individualnih razlika i stava o uvažavanju multikulturalizma.

Dosadašnja iskustva u realizaciji nastave *građanskog odgoja* pokazuju da učenici tijekom nastavnog procesa stječu znanja i ključne kompetencije nužne za svakodnevni život, za suživot s različitim pojedincima, uz puno samopoštovanje. Ključne kompetencije predstavljaju transferabilni, multifunkcionalni paket znanja, vještina i stavova nužnih za osobno ostvarenje i razvoj, primjenjive u različitim situacijama i kontekstima, pa i u multikulturalnom okruženju. Upravo ovim kompetencijama (posebno građanskim, interpersonalnim, interkulturalnim i socijalnim) trebaju ovladati nastavnici (a s vremenom i učenici) jer su one nužne za interkulturalni odgoj i obrazovanje.

Metodološki okvir istraživanja

Problem istraživanja formuliran je na sljedeći način: ispitivanje teleološke dimenzije predmeta *građanski*

odgoj iz kuta nastavnika, s posebnim osvrtom na interkulturalnost i demokratizaciju obrazovanja. Promocija i valorizacija multikulturalnog naslijeđa u Vojvodini i Republici Srbiji predstavljali su širi kontekst izbora problema.

Cilj istraživanja je fokusiran na istraživanje nastavničke percepcije ciljeva i zadataka u nastavi *građanskog odgoja* u kontekstu demokratizacije obrazovanja, s posebnim osvrtom na domete u ostvarivanju interkulturalnosti.

Zadaci istraživanja:

- Utvrditi kako nastavnici procjenjuju ostvarivanje ciljeva i zadataka u nastavi *građanskog odgoja*;
- Utvrditi na koji način ispitani nastavnici rangiraju ciljeve i zadatke interkulturalnog odgoja i obrazovanja u nastavi *građanskog odgoja*;
- Utvrditi diskriminativnu funkciju ciljeva i zadataka *građanskog odgoja* s obzirom na karakteristike nastavnika (varijabla: sredina u kojoj se škola nalazi).

Metode, tehnike i instrumenti istraživanja

Kao metoda znanstvenog istraživanja primijenjena je deskriptivna metoda, od tehnika anketiranje, a kao instrument je poslužio *Upitnik za evaluaciju realizacije programa građanskog odgoja*. Instrument obuhvaća dva seta pitanja (ukupno 31 pitanje) zatvorenog, otvorenog i kombiniranog tipa, kao i ljestvicu stavova na kojoj su ispitanici obilježavali stupanj svog slaganja s ponuđenim tvrdnjama. Istraživanje je obavljeno tijekom školske 2008/2009. godine.

Uzorak istraživanja

Način izbora uzorka je slučajna a obuhvatio je 241 nastavnika srednjih škola iz 54 općine na teritoriju Republike Srbije¹ koji izvode nastavu predmeta *građanski odgoj*. Struktura uzorka predstavljena je u tablici 1.

TABLICA 1. STRUKTURA UZORKA ZA VARIJABLU: SREDINA U KOJOJ SE ŠKOLA NALAZI

SREDINA	f	%
gradska sredina	95	39,4
manje mjesto	115	47,7
seoska sredina	31	12,9
Ukupno	241	100,0

Na temelju dobivenih rezultata možemo vidjeti da je uzorkom obuhvaćen 241 ispitanik iz škola s teritorija cijele Republike Srbije, od toga njih 95 (39 %) iz škola u gradskim sredinama, 115 (oko 48%) iz škola u manjim mjestima i 31 ispitanik (13%) iz škola u seoskim sredinama.

Razine statističke obrade podataka

Prikupljeni podaci podvrgnuti su različitim tipovima obrade: kvantitativna i kvalitativna analiza na temelju primijenjenih statističkih procedura deskriptivne statistike i kanoničke diskriminativne analize.

Analiza i interpretacija podataka

Kad je riječ o primjeni programa za demokratsko obrazovanje, treba utvrditi da se *građanski odgoj* uvelike provodi u Europi, kako u formalnom obrazovanju, kao poseban nastavni predmet ili predmet koji prožima cijeli nastavni plan, tako i u neformalnim programima. Postoji velika heterogenost u nacionalnim kurikulumima različitih zemalja u pogledu statusa, obujma, naziva i sadržaja ovog programa. *Građanski odgoj* se uči u okviru posebnog predmeta (Albanija, Hrvatska, Letonija, Rumunjska, Slovačka...), kroz integrirane programe ili teme zastupljene u više nastavnih

¹ Ada, Alibunar, Apatin, Bač, Bačka Palanka, Bačka Topola, Bački Petrovac, Bela Crkva, Beograd, Čačak, Čajetina, Despotovac, Gornji Milanovac, Kikinda, Kragujevac, Kraljevo, Krupanj, Kula, Lazarevac, Leskovac, Loznica, Medveđa, Novi Sad, Obrenovac, Pančevo, Pećinci, Požarevac, Požega, Prokuplje, Raška, Ruma, Sečanj, Senta, Smederevo, Sombor, Sopot, Srbrbran, Sremska Mitrovica, Sremski Karlovci, Srpska Crnja, Stara Pazova, Subotica, Svilajnac, Šabac, Šid, Titel, Užice, Valjevo, Veliko Gradište, Vrbas, Vrnjačka banja, Vršac, Zemun, Zrenjanin.

planova i programa (Finska, Mađarska, Irska, Portugal, Švedska,...), odnosno formalni nastavni plan i program za *građanski odgoj* uključuje kombinaciju dvaju modela, kroz posebne predmete plus integrirane programe i sadržaj koji je zastupljen u više nastavnih planova i programa (Austrija, Bugarska, Francuska, Njemačka, Grčka, Italija, Španjolska, Ukrajina...). Tamo gdje je riječ o posebnom predmetu, on se susreće pod različitim nazivima: građanski odgoj (engl. *Civic Education*), građanska problematika, društvene vještine, ljudska prava i građansko obrazovanje, društvene studije, čovjek i društvo, itd. Ipak, može se reći da se najčešće prihvaća integrativni pristup; to znači da se sadržaji programa za demokratski i građanski odgoj integriraju u postojeće predmete koji se bave pitanjima društva i morala (Maksić, 2002; Smith, Fountain i McLean, 2002).

Školske 2002/03. godine predmet *građanski odgoj* u Republici Srbiji uveden je kao izborni u prvi razred srednje škole, pri čemu je program razrađen u dva nastavna predmeta: *građanski odgoj 1*, za prvi razred srednje škole i *građanski odgoj 2*, za drugi razred srednje škole. Program *građanski odgoj 1* bavi se pitanjima prirode i načina reguliranja odnosa u grupi/zajednici, stavova koje imamo prema drugim ljudima

i grupama, načinima izražavanja vlastitog mišljenja i komunikacije s drugim ljudima, a posebno poučava nenasilnoj komunikaciji i tehnikama miroljubiva rješavanja sukoba. Program *građanski odgoj 2* upoznaje učenike s problematikom ljudskih prava i prava djeteta te ih priprema i potiče na davanje i zaštitu svojih prava i prava drugih. Kasnije je kreiran nastavni program *građanskog odgoja 3 i 4* (treći i četvrti razred srednje škole), koji upoznaje učenike s temeljnim konceptima iz područja demokracije, građanskog društva, politike i ljudskih prava, pruža osnovna znanja o institucijama demokratskog društva i ulozi građana u demokratskom društvu, razvija sposobnost kritičkog rasuđivanja i odgovornog odlučivanja i djelovanja, kako u školi tako i u širem okruženju, uz poticanje usvajanja demokratskih vrijednosti.

Prema parametrima koji su dobiveni istraživanjem, realizacija postavljenih ciljeva i zadataka u nastavi *građanskog odgoja* u praktičnom odgojno-obrazovnom radu varira. Ispitanici su procjenjivali stupanj ostvarivanja navedenih ciljeva i zadataka na kontinuumu od 1 do 3 (1 nedovoljno, 2 prosječno, 3 dovoljno). Podaci u tablici 2 pokazuju da su ispitanici najbolje procijenili ostvarivanje sljedećih ciljeva: *Stjecanje znanja o vrstama prava, odnosima među njima i uza-*

TABLICA 2. REALIZACIJA CILJEVA I ZADATAKA U NASTAVI GRAĐANSKOG ODGOJA

Ciljevi i zadaci	Min.	Max.	Aritmetička sredina	Standardna devijacija
A) Stjecanje znanja o kulturama drugih naroda	1,00	3,00	1,6387	,63950
B) Razumijevanje kulture vlastitog naroda	1,00	3,00	1,9414	,74241
C) Poticanje razvoja nacionalnog identiteta	1,00	3,00	1,9013	,74490
D) Suzbijanje predrasuda o kulturama i povijesti drugih naroda	1,00	3,00	2,1477	,71849
E) Razvijanje kritičkog mišljenja o društvenim procesima	1,00	3,00	2,3924	,66545
F) Razumijevanje prirode prava i načina uspostavljanja društvenih, etičkih i pravnih normi i pravila od važnosti za zajednički život	1,00	3,00	2,4393	,65102
G) Stjecanje znanja o vrstama prava, odnosima među njima i uzajamnosti prava i odgovornosti	1,00	3,00	2,7542	,47751
H) Razvijanje osjetljivosti za kršenje prava djeteta, kao i spremnosti za zaštitu vlastitih prava i prava drugih	1,00	3,00	2,7542	,49472
I) Usvajanje tehnika zalaganja za ostvarivanje prava djeteta	1,00	3,00	2,3613	,65257

TABLICA 3. RANGIRANJE CILJEVA I ZADATAKA INTERKULTURALNOG ODGOJA I OBRAZOVANJA

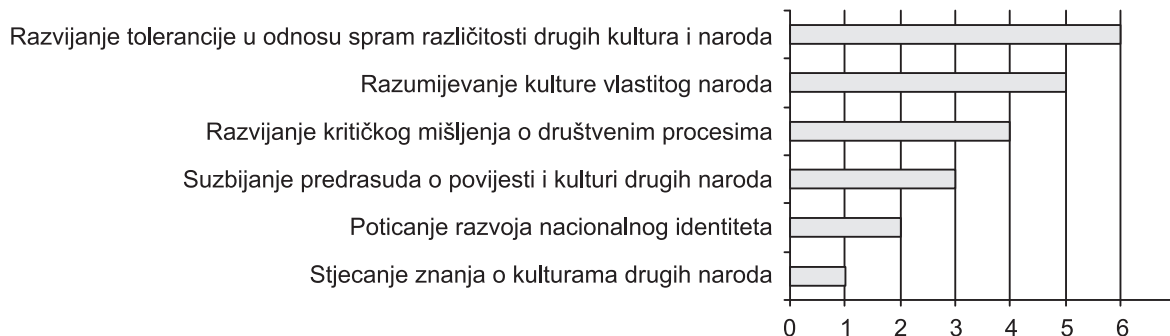
CILJEVI INTERKULTURALNOG ODGOJA I OBRAZOVANJA	Min.	Max.	Aritmetička sredina	Standardna devijacija
Razumijevanje kulture vlastitog naroda	1,00	6,00	2 2,1502	1,51678
Poticanje razvoja nacionalnog identiteta	1,00	6,00	5 3,1545	1,86903
Razvijanje tolerancije u odnosu spram različitosti drugih kultura i naroda	1,00	6,00	1 2,1191	1,38160
Stjecanje znanja o kulturama drugih naroda	1,00	6,00	6 3,2500	1,65079
Razvijanje kritičkog mišljenja o društvenim procesima	1,00	6,00	3 2,6309	1,79830
Suzbijanje predrasuda o povijesti i kulturi drugih naroda	1,00	6,00	4 3,0905	1,80079

jamnosti prava i odgovornosti te Razvijanje osjetljivosti za kršenje prava djeteta, kao i spremnosti za zaštitu vlastitih i prava drugih. Slijedi zadatak Razumijevanje prirode prava i načina uspostavljanja društvenih, etičkih i pravnih normi i pravila od važnosti za zajednički život, a zatim Razvijanje kritičkog mišljenja o društvenim procesima. Kao najmanje ostvaren cilj procijenili su Stjecanje znanja o kulturama drugih naroda.

Budući da su ispitanici rangirali navedene ciljeve na numeričkoj ljestvici od 1 kao najbitnijeg, do 6 kao najmanje bitnog, rezultat koji je u prosjeku najniži predstavlja po njima najbitniji cilj. Na osnovi dobivenih rezultata možemo vidjeti da ispitanici kao najznačajniji cilj ističu *razvijanje tolerancije u odnosu spram*

različitosti drugih kultura i naroda, a potom *razumijevanje kulture vlastitog naroda*. Na trećem mjestu se nalazi zadatak koji se odnosi na *razvijanje kritičkog mišljenja o društvenim procesima*. Na posljednjoj, šestoj poziciji je zadatak fokusiran na *stjecanje znanja o kulturama drugih naroda*. Ovo je donekle u kontradikciji s najviše rangiranim zadatkom o potrebi razvijanja tolerancije u odnosu spram različitosti drugih kultura i naroda. Naime, postavlja se pitanje kako je moguće razvijati toleranciju prema drugom i drukčijem ako se ne poznaju kulture drugih naroda?

Rangovi pojedinih ciljeva i zadataka interkulturalnog odgoja i obrazovanja predstavljeni su slikovito na grafikonu 1.

GRAFIKON 1. GRAFIČKI PRIKAZ RANGIRANIH CILJEVA INTERKULTURALNOG ODGOJA I OBRAZOVANJA

Na osnovi rangiranih ciljeva interkulturalnog odgoja i obrazovanja, može se konstatirati da nastava *građanskog odgoja* pokazuje neke od predviđenih pozitivnih učinaka i to ponajprije na planu osobnog razvoja pojedinaca. *Građanski odgoj* prije svega pridonosi razumijevanju vlastitih potreba i potreba drugih, kao i povećanju komunikacijskih vještina učenika. No, to nije dovoljno za aktivno i odgovorno participiranje u društvenom životu, što je važan cilj obrazovanja i odgoja za demokraciju. Stoga bi trebalo veću pozornost u nastavi ovog predmeta usmjeriti ka razvijanju demokratskih vrijednosti i odgovornosti prema široj zajednici (Joksimović i Maksić, 2003).

Razlike među odgovorima ispitanika na neka od pitanja u testu u odnosu spram njihove sociodemografske karakteristike provjeravali smo serijom kanoničkih diskriminativnih analiza. U kanoničkoj diskriminativnoj analizi kriterijsku (grupirajuću) varijablu je predstavljala sredina u kojoj se škola (u kojoj su zaposleni nastavnici) nalazi. Ispitanici su podijeljeni u tri grupe: prvu grupu su činili nastavnici zaposleni u gradskim školama, drugu nastavnici zaposleni u školama u manjem mjestu, a treću ispitanici koji rade u seoskim školama. Skup prediktora čine odgovori ispitanika na pitanja iz Upitnika koja se odnose na procjenu realizacije ciljeva i zadataka *građanskog odgoja* s aspekta interkulturalnog odgoja i obrazovanja, odnosno obrazovanja za ljudska prava i prava djeteta, te rangiranje navedenih ciljeva.

U tablicama 4 i 5 se jasno uočava da je, od dviju ekstrahiranih diskriminativnih funkcija, samo prva

statistički značajna na razini značajnosti 0,041. Koeficijent kanoničke korelacije iznosi 0,432 što ukazuje na umjeren intenzitet razlike među promatranim grupama ispitanika.

Prema dobivenim rezultatima, pozitivni pol diskriminativne funkcije određuju sljedeći ciljevi i zadaci:

- *Razvijanje kritičkog mišljenja o društvenim procesima;*
- *Suzbijanje predrasuda o kulturama i povijesti drugih naroda;*
- *Razumijevanje kulture vlastitog naroda i poticanje razvoja nacionalnog identiteta.*

Također ga definiraju i stavovi ispitanika o ovom predmetu kao što su:

- *Građanski odgoj predstavlja osnovu za razumijevanje europskih naroda i država u okviru jedne proširene zajednice.*
- *Nastavni program građanski odgoj je primjeren potrebama našeg društvenog, kulturnog i povijesnog konteksta.*
- *Građanski odgoj promovira kvalitetno obrazovanje i jednake mogućnosti za svu djecu tijekom školovanja.*

Kad je riječ o značaju ciljeva interkulturalnog odgoja i obrazovanja, posebno se ističe *razumijevanje kulture vlastitog naroda*, kao i stav ispitanika da *programi građanskog odgoja ohrabruju učenike da shvate i promoviraju demokraciju, prava čovjeka i osnovne slobode.*

Negativni smjer diskriminativne funkcije nije definiran.

TABLICA 4. KARAKTERISTIČNI KORIJENI, POSTOTAK VARIJANCE I KANONIČKA KORELACIJA

Funkcija	Karakteristični korijen	Postotak varijance	Kumulativni postotak	Kanonička korelacija
1	0,230(a)	57,4	57,4	0,432
2	0,171(a)	42,6	100,0	0,382

TABLICA 5. PROCJENA ZNAČAJNOSTI DISKRIMINATIVNIH FUNKCIJA

Funkcija	Wilks' Lambda	χ^2	Broj stupnjeva slobode	p
1	0,694	68,594	58	0,041
2	0,854	29,667	28	0,379

TABLICA 6. MATRICA STRUKTURE DISKRIMINATIVNE FUNKCIJE

MATRICA STRUKTURE DISKRIMINATIVNE FUNKCIJE	1
Razvijanje kritičkog mišljenja o društvenim procesima	0,405(*)
Građanski odgoj predstavlja osnovu za razumijevanje europskih naroda i država u okviru jedne proširene zajednice.	0,405(*)
Suzbijanje predrasuda o kulturama i povijesti drugih naroda	0,338(*)
Razumijevanje kulture vlastitog naroda	0,330(*)
Nastavni program građanski odgoj je primjeren potrebama našeg društvenog, kulturnog i povijesnog konteksta.	0,262(*)
Razumijevanje kulture vlastitog naroda	0,251(*)
Poticanje razvoja nacionalnog identiteta	0,243(*)
Građanski odgoj promovira kvalitetno obrazovanje i jednake mogućnosti za svu djecu tijekom školovanja.	0,242(*)
Shvaćanje i promoviranje demokracije, prava čovjeka i osnovne slobode	0,236(*)
Razvijanje tolerancije u odnosu spram različitosti drugih kultura i naroda	0,198
Nadilaženje predrasuda i pronalaženje zajedničkih interesa uz poštovanje europskih različitosti	0,187
Demonstracija poštovanja i solidarnosti prema pripadnicima drugih nacija i kultura	0,186
Poticanje razvoja nacionalnog identiteta	0,183
Usvajanje tehnika zalaganja za ostvarivanje prava djeteta	-0,174
Učenje jezika društvene sredine je značajan čimbenik u interkulturalnom odgoju i obrazovanju.	0,127
Stjecanje znanja o vrstama prava, odnosima među njima i uzajamnosti prava i odgovornosti	0,123
Stjecanje znanja o kulturama drugih naroda	0,105
Prihvatanje europske višejezičnosti kao kulturnog bogatstva	0,045
Upoznavanje institucija i organizacija osnovanih radi promoviranja europske suradnje	-0,035
U školi se pridaje dovoljno pozornosti uvođenju učenika u obrazovanje za ljudska prava i prava djeteta.	0,101
Razumijevanje prirode prava i načina uspostavljanja društvenih, etičkih i pravnih normi i pravila od važnosti za zajednički život	0,126
Stjecanje znanja o kulturama drugih naroda	0,079
U školi su osigurani potrebni uvjeti za primjerenu realizaciju zadataka i programskih sadržaja nastave građanskog odgoja.	-0,128
Spremnost za zajednički harmoničan život i stalne kompromise radi uvažavanja različitih europskih interesa	0,183
Razumijevanje zajedničke kulturne baštine i njezina doprinosa europskoj suradnji	0,060
Razvijanje kritičkog mišljenja o društvenim procesima	-0,026
U školi se pridaje dovoljno pozornosti odgoju i obrazovanju za interkulturalnost.	-0,051
Razvijanje osjetljivosti za kršenje prava djeteta, kao i spremnosti za zaštitu vlastitih prava i prava drugih	0,020
Suzbijanje predrasuda o povijesti i kulturi drugih naroda	-0,045

TABLICA 7. CENTROIDI GRUPA

	Funkcija1
grad	-0,206
manje mjesto	1,653
selo	0,481

Ispitanici iz gradskih sredina nalaze se na negativnom polu diskriminativne funkcije, dok ispitanici iz manjih sredina imaju visok rezultat na pozitivnom polu funkcije; ispitanici iz seoskih sredina su također na pozitivnom polu funkcije, ali postižu niže rezultate od grupe iz manjih mjesta. Na osnovi vrijednosti i smjera centroida grupa možemo konstatirati da ispitanici iz manjih mjesta imaju najizraženije stavove u pogledu ciljeva i zadataka, te kao najbitnije izdvajaju:

- *Razvijanje kritičkog mišljenja o društvenim procesima;*
- *Suzbijanje predrasuda o kulturama i povijesti drugih naroda;*
- *Razumijevanje kulture vlastitog naroda i poticanje razvoja nacionalnog identiteta.*

Zatim imaju najizraženije stavove prema sljedećim konstatacijama:

- *Građanski odgoj predstavlja osnovu za razumijevanje europskih naroda i država u okviru jedne proširene zajednice.*
- *Nastavni program građanski odgoj je primjeren potrebama našeg društvenog, kulturnog i povijesnog konteksta.*
- *Građanski odgoj promovira kvalitetno obrazovanje i jednake mogućnosti za svu djecu tijekom školovanja.*

Kad je riječ o značaju ciljeva interkulturalnog odgoja i obrazovanja, ispitanici imaju najizraženiji stav da je to *razumijevanje kulture vlastitog naroda*. Ova grupa ima i najizraženiji stav u pogledu tvrdnje da *programi građanskog odgoja ohrabruju učenike da shvate i promoviraju demokraciju, prava čovjeka i osnovne slobode*. Sve navedene stavove ima izražene i grupa ispitanika iz seoske sredine, ali u manjoj mjeri od grupe iz manjih mjesta (ali više od ispitanika iz gradske sredine), dok grupa ispitanika iz grada nema značajno izražene ove stavove; kako negativni pol funkcije nije jasno definiran ova gru-

pa nema jasno izražene karakteristične stavove različite od ostalih dviju grupa.

Možemo zaključiti da je diskriminativna funkcija ciljeva i zadataka u nastavi *građanskog odgoja* značajna s obzirom na karakteristike nastavnika u pogledu sredine u kojoj se škola nalazi. Ovo potvrđuje naše polazište da u procesu odgoja mladih za demokraciju i njihove pripreme za život u demokratskom društvu, škola i lokalna sredina imaju, ili bi mogle imati, itekako značajnu ulogu. Škola pruža znanja o demokraciji, utječe na formiranje stavova o različitim aspektima društvene stvarnosti i stvara prilike za sudjelovanje učenika u demokratskom organiziranju školskog života i odlučivanja (Joksimović, 2006).

Zaključak

Težnja za integracijom u međunarodnu zajednicu obvezuje na uvažavanje europskih i globalnih trendova u razvoju obrazovanja i tendencija u njegovu reformiranju. U pogledu stjecanja znanja o demokraciji u okviru školskog kurikuluma mogući su različiti pristupi. Jedna je mogućnost uvođenje posebnog predmeta, ali to nije dovoljno. Druga je mogućnost da demokratski sadržaji budu obuhvaćeni već postojećim nastavnim predmetima, pri čemu se određena saznanja ne nude kao gotove i nepromjenjive činjenice, već se sudionike potiče na postavljanje pitanja i diskusiju, na traženje i nudičenje argumenata. Treći pristup, koji ne isključuje prethodna dva i koji je najteže ostvariv, podrazumijeva da obrazovanje za demokraciju prožima sve školske aktivnosti. Ovaj pristup zahtijeva ne samo učenje o demokraciji već i njezino prakticiranje (Joksimović, 2006).

Kad je riječ o *građanskom odgoju*, stječe se dojam da nastavnici kontinuirano prate realizaciju ciljeva i zadataka, prepoznaju što čini sadržaj ovog predmeta i koja je funkcija pojedinih tema koje se obrađuju. Rezultati istraživanja pokazuju da realizacija postavljenih ciljeva i zadataka u nastavi *građanskog odgoja* varira. Najbolje su, prema mišljenju nastavnika, ostvareni ciljevi koje se odnose na stjecanje znanja o vrstama prava, odnosima među njima i uzajamnosti prava i odgovornosti, kao i razvijanje osjetljivosti za kršenje prava djeteta i spremnosti za zaštitu vlastitih prava i prava drugih, a kao najmanje realiziran je percipiran cilj stjecanje znanja o kulturama drugih naroda. Na

osnovi rangiranja ciljeva i zadataka *građanskog odgoja* kao najznačajniji cilj je istaknuto razvijanje tolerancije u odnosu spram različitosti drugih kultura i naroda, a potom razumijevanje kulture vlastitog naroda, što znači da nastava *građanskog odgoja* pokazuje neke od očekivanih pozitivnih učinaka, ponajprije na planu osobnog razvoja pojedinaca, zatim razumijevanja vlastitih potreba ali i potreba drugih. Sve ovo pridonosi razvoju demokratskih vrijednosti i odgovornosti prema široj zajednici.

Utvrđeno je da je diskriminativna funkcija ciljeva i zadataka u nastavi predmeta *građanski odgoj* značajna s obzirom na karakteristike nastavnika u pogledu sredine u kojoj se škola nalazi. Ovaj nalaz upućuje na konstataciju da u procesu odgoja mladih za demokraciju i njihovu pripremu za život u multikulturalnom društvu, škola i lokalna sredina imaju veoma značajnu ulogu. Općenito gledano, primjedbe i sugestije nastavnika u pogledu realizacije ciljeva i zadataka *građanskog odgoja* idu u smjeru ukazivanja na potrebu njihove operacionalizacije pomoću taksonomijskih klasifikatora, zatim potrebu za stvaranjem povoljnijih uvjeta za rad, za redefiniranjem nastavnih sadržaja koji bi u većoj mjeri bili u skladu s potrebama i mogućnostima učenika, te daljim pro-

fesionalnim razvojem nastavnika. Podaci pokazuju da nastava ovog predmeta ima niz prednosti zbog netipičnoga školskog učenja u odnosu prema uobičajenom načinu rada u okviru drugih školskih predmeta. Ako se ima u vidu da učenici na satu *građanskog odgoja* mogu slobodno izraziti svoje mišljenje, moglo bi se konstatirati da nastava ovog predmeta unosi određene demokratske promjene u škole. To čini, prije svega, drukčijim načinom rada i drukčijim komunikacijskim obrascima među sudionicima odgojno-obrazovnog procesa. Ovi nalazi potvrđuju neke od rezultata ranijih istraživanja (Joksimović i Maksić, 2003).

Nema sumnje da su interkulturalnost, aktivizam mladih i poštovanje ljudskih prava itekako značajni segmenti odgoja za demokraciju. Oni se reflektiraju kroz formiranje određenog identiteta osobnosti bez poricanja identiteta drugih. S demokracijom i interkulturalnošću nije nespojivo prihvaćanje čvrstih uvjerenja i jasne svijesti o grupi kojoj se pripada; nespojivo je njegovanje netolerantnosti i mržnje prema različitosti. Naravno, da bi doprinos *građanskog odgoja* demokratizaciji škole bio značajniji, nužne su šire i sveobuhvatnije promjene koje bi obuhvatile nastavu svih predmeta i cjelokupni etos škole.

Literatura

- Delors, J. (1998), *Učenje – blago u nama*. Zagreb: Educa.
- Đurić, Đ. (2004), *Multikulturalizam kao obeležje strategije savremenog obrazovanja u uvjetima tranzicije*. U: *Strategije razvoja sistema odgoja i obrazovanja u uvjetima tranzicije. Rezultati komparativnih i prakseoloških proučavanja*. Novi Sad: Filozofski fakultet, str. 20 – 33.
- Đurišić-Bojanović, M. (2002a), *Građanski odgoj kao predmet*. U: *Izazovi demokracije i škola*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja, str. 65 – 80.
- Đurišić-Bojanović, M. (2002b), *Uvođenje predmeta građanski odgoj*. U: *Verska nastava i građanski odgoj*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja, str. 28 – 44.
- Gajić, O., Budić, S. (2006), *Interkulturalnost u nastavi građanskog odgoja – taksonomijski pristup*. U: *Modeli stručnog usavršavanja nastavnika za interkulturalni odgoj i obrazovanje*. Tematski zbornik (ured. M. Oljača). Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za pedagogiju, str. 119 – 140.
- Građanski odgoj za I razred srednje škole. Vodič za nastavnike*. (2002), Beograd: Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije.
- Hrvatić, N., Piršl, E. (2007), *Kurikulum pedagoške izobrazbe učitelja*. U: Previšić, V. (ur.), *Kurikulum. Teorije – metodologija – sadržaj – struktura*. Zagreb: Zavod za pedagogiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu/ Školska knjiga, str. 333 – 356.
- Hrvatić, N. (2007), *Interkulturalna pedagogija: nove paradigme*. U: *Pedagogija prema i cjeloživotnom obrazovanju društvu znanja, svezak 1* (urednici V. Previšić, N. N. Šoljan, N. Hrvatić). Zagreb: Hrvatsko pedagojsko društvo, str. 41 – 57.
- Joksimović, S. (2006), *Odgoj za demokraciju: ciljevi i prepreke*. U: *Teorijsko-metodičke osnove građanskog odgoja. Izabrani tekstovi* (priredio Branko Jovanović). Jagodina: Univerzitet u Kragujevcu, Učiteljski fakultet u Jagodini, str. 131 – 145.
- Jozek, M., Lomnický, I., Žbirková, V. (2007), *O problematici profesionalnih kompetencija sveučilišnih profesora*. U: Babić, N. (ured.), *Kompetencije i kompetentnost učitelja*. Osijek / Kherson: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku – Učiteljski fakultet u Osijeku/ Kherson State University Ukraine, str. 241 – 248.
- Maksić, S. (2002), *Efekti osnovnog i srednjeg obrazovanja*. *Nastava i odgoj*, 49 (5), 725 – 742.
- Maksić, S. (2003), *Mišljenja roditelja o verskoj nastavi i građanskom odgoju u osnovnoj školi*. U: *Verska nastava i građansko odgoj u školama u Srbiji* (priredila Snežana Joksimović). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja, str. 45 – 69.
- Pejović, T. (2006), *Odgoj za budućnost*. *Miso*, 27-28, 485-486, 22 – 23.
- Pravilnik o nastavnom planu i programu Građanskog odgoja za I razred srednje škole* (2001), *Službeni glasnik Republike Srbije i Prosvetni glasnik*, 5.
- Previšić, V. (2004), *Interkulturalni stavovi hrvatskih srednjoškolaca – uz temu broja*. *Pedagogijska istraživanja*, 1 (1), 23 – 24.
- Rubinacci, A., Amatucci, L. (ur.) (1995), *L'educazione interculturale e l'integrazione degli alunni stranieri*. Firenze: Le Monnier, str. 33-41.
- Smith, A., Fountain, S., McLean, H. (2002), *Građanski odgoj u osnovnim i srednjim školama u Republici Srbiji*. Beograd: Narodna biblioteka Srbije.